ՀԱՆԴԷՍ ԿՐՍԱՄՏԵԱՑ

Զ· ՏԱՐԻ· 1863 | ՄԱՄՈՒԼԸ ԸՆԿԵՐԱՑԻՆ ԱՇԽԱՐՀԻՆ ԼՈՑՍՆ Է, ԵՒ ՈՒՐ ՈՐ ԼՈՑՍ ԿԱՑ, | ԹԻՒ 146
Ա· ՇՐՋԱՆ | ՀՈՆ ԿԱՑ ՆԱԵՒ ՆԱԽԱԿՈՆԱՄՈՒԹԵԱՆ ՄԱՏԶ: Վ· ՀՒԿՕ· | ՆՈՅԵՄԲԵՐ 1

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Ծովի դամբանականը: — Նախիջևանի ազգային երկրաշարժը: — Սեվծովեան Ցովակիմ եֆենտի: — Ազգային տարբը: — Լորա Պայրն: — Փոքրիկ կոթսատ մը· — Շնորհակալութիւն:

ԾՈՎԻ ԴԱՄԲԱՆԱԿԱՆԸ

Մեր հանդիսին տանելոյդ շքեղանը ներկայ թիւով կը լրանայ· կը լրանայ նաև մեր խմբագրական պաշտօնը՝ հինգ տարի թէ ոչ առանց ափսոսելու՝ գէթ անշահախնդրութեամբ զայն կատարելէն ետք:

Նիթէ գրական ազգարկէզն գուցէ առժամանակեայ կերպով հեռանալ կոչունք այսօր, կը փութանք ըսելու թէ մեր այս որոշումին շարժառիթն է ազատութեան նուաղումը Ծովին համար: Ազատութեան համար գրելու սկսանք, ազատութեան համար կռուելանք, ազատութեան համար հալածուելանք, մատնուելանք, նահատուելանք, ձերբակալուելանք, և հինգ տարի ատելիական համակերպութեամբ մեր ճղճի ձայնին հնազանդելէն ետք՝ այսօր դառնապէս կսեմպոմինք փաստ ի բաց ոնալ կարգալ Ծովին վրայ· վասն զի կզգանք թէ առանց ազատութեան անհնարին է նախաձեռնութիւններու, աւելորդապաշտութիւններու, ընկերական վատած ու ցնծոտ սովորութիւններու մատնուած բազմութեան մը յառաջադիմութեանը նպաստել, վասն զի համոզուած ենք Վ. Հիւկոյի հետ թէ, «Ազատութիւնը յառաջադիմութեան տեսողական զործարանն է»:*

* La liberté est l'organe visuel du progrès.
V. HUGO.– W. SHAKESPEARE.

Քանի որ ազատութեան նուաղումին պատճառաւ կատիպուինք խօսելէ դադրելու, հարկաւ ներելի է կարծել թէ Ծովակիը նոր բռնութեան մ'առջև կընկրկի: Ընչուշտ: Ո՞վ է այս բռնաւորը: Մէթէ նորեկ թշնամի մը· — ոչ: Մէթէ նոր կուսակցութիւն մը· — Ո՛չ: Մէթէ Ծովին վաղմի հակառակորդներէն մին կամ ոմանք· — ոչ: Մէթէ օրէնքի խստութիւնը· — ոչ: Ճապա ո՞վ է այն· — Ժողովուրդը, հայերուն անտարբերութիւնը: Այո, ամէն տեսակ հալածումներու և բռնութիւններու առջև աչքառեղանք կանգնուն ձնալու, յաղթելու, և յաղթեցինք իսկ երբեմն վերաւորուելով, երբեմն ալ առանց վերաւորուելու: Բայց հասարակութեան բռնութեան առջև այսօր կրնկրկինք: Բացատրենք մեր միտքը և կրկնենք նորէն ինչ որ հինգ տարի առաջ ըսած էինք և ինչ որ ստիպ ժիշելու առիթ ունեցեր ենք:

Օրագիր մը մեր ազգին մէջ երկու կերպով կրնայ ապրիլ:

Ընդհանրին ծառայելով:

Ազգային ծառայելով:

Ընդհանրին ծառայելէն կը հետևի քանի մը մեծերու պաշտպանութիւնը, որն որ կենթադրէ օրագրութեան նուաստութիւնը:

Ազգային ծառայելէն պէտք է հետևի հասարակութեան պաշտպանութիւնը, որով միայն հնարին է անարատ պահել օրագրին նախախնամական պաշտօնը:

Երբ Ծովակիը ազգային ծառայել ուզող հայ թերթերէն մին ըլլալով, և յուսացած պաշտ-

պանութիւնը ժողովուրդին չգանելուն համար մինչեւ հիմա բաւական զոհողութիւններ ընելին ետք, այսօր ինքզինք անկարող ղդալով իր անձնանուիրութիւնը շարունակելու, կը պարտաւորի կամ իր դերը փոխելով անցեալին կողմը հակիլ և կամ հրաժարականելէ դադրիլ։ Այսչափ մը չենք գանդաղիր վերջին որոշումը ընտրելու, և այս՝ հայ ժողովուրդին անտարբերութեան, այսինքն անուղղակի բռնութեան համար որու առջև անհնարին է նիւթապէս կանգուն կենալ եթէ բացառիկ պարագաներու աջակցութիւնը բացառիկ մնուդ մը չտայ օգագրին նիւթական էութիւնը։

Որո՞ւ է յանցանքը. — Ամենուն կամ և ոչ մէկուն...։

Հայը ուտել, խմել, վայելել և քնանալ գիտէ, այլ ոչ ապրիլ։

Հայը դպրոց, լրագիր, գիրք և թանգարան կրսկ կերթայ, այլ ոչ վարժապետը կը պաշտպանէ և ոչ մամուլը։

Հայը ընթերցասիրութիւն, սրտի մշակում, մտքի մշակում կերազէ, այլ ոչ կարդալ գիտէ, ոչ սիրել գիտէ և ոչ ալ մտային մշակումի յատուկ գործիները ընտրել գիտէ։

Հայս անգիտութենէ կը հետևի ազգային կեղծ կեանք մը որ է բուսական աճում քան թէ փրկաւէտ շարժում մը։

Հայս անգիտութենէ կը հետևի աւտ աղաղակ մը որ աւելի շեփոհաւի մը ձայնն է քան թէ առիւծի մը մռնչումը։

Հայս անգիտութենէ կը հետևի անասնային յագուրդ մը որ աւելի որովայնի քան թէ սրտի և մտքի գոհունակութեան հետևութիւն է։

Հայս անգիտութենէ կը հետևի ընթացք մը, որու ասպարէզն է յետադիմութեան տղմուտ շաւիղը քան թէ լուսաւորութեան վեհուտ, գերբուի՝ այլ փրկաւէտ ասպարէզը։

Հայս անգիտութենէ կը հետևի հանդարտութիւն մը որ յուսահատութենէ և երկիւղէ հետևող մահաշունչ ընդարմացում մ՚է, քան թէ ազգաշունչ և բարօրութեան վերայ հիմնուած ընկերական խաղաղաւէտ ներդաշնակութիւն մը։

Անհանդուրժելի չէ ուրեմն եթէ այս մահաշունչ ընդարմացումի ժամանակ կատիպունք Ծ՝ոպկն դամբանականը կարդալ յամօթ ապագայի պաշտպաններու...։

ԳՐ. ՉԻԼԻՆԿԻՐԵԱՆ

ՆԱԽԻՋԵՒԱՆԻ ԱԶԳԱՑԻՆ ԵՐԿՊԱՌԱԿՈՒԹԻՒՆ

Մ. Նալբանդեանց մեռաւ, սակայն անոր թշնամիներուն կիրքն ու ոխը տակաւին չդադրեցան և դերեզմանին անդին ալ անոր ստուերը հալածական վանելու կը ձգտին...։

Ի՞նչու համար Նալբանդեանց այնպիսի չքեղ հանդէսով թաղուեր, ինչու համար անոր դագաղը բացուի, ինչու համար սուրբ նշան վանքին դըրանը մօտ թաղուի, ահա ատոնք են Նախիջևանի հայոց մէջ տիրած արդի երկպառակութեան էական պատճառները. որոց մէջ, աւելորդ է ըսել թէ՝ Ռուսիոյ կառավարութիւնը մատ ունի։ Երկու հուսահատութեան պարագլուխներն են Խալիպեանք և Հայրապետեանք։ Խալիպեանք՝ թէև տակաւին՝ հարուստ են, ռուսասէր, ազգային դպացումէ զուրկ կառավարութեան դործիներն և իրենց ազգաւէր նպատակին հասնելու համար անդադար ստակ վատնող։ Հայրապետեանը՝ ինքը թէև հարուստ և կուսակիցները բազմաթիւ այլ ոչ այնչափ ունեւոր, ազգային պատուոյ և յառաջդիմութեան նախանձախնդիր։ Խալիպեանք Մ. Նալբանդեանցը ոսոխ ընդունելով կոչեն, իսկ Հայրապետեանք ազգային բոլոր մը, ոսոխ մը։ Խալիպեանք աչխատեցան որ Նալբանդեանցի մարմինը սուրբ նշան վանքին մէջ չի թաղուի, Հայրապետեանն որ նոյն միջոցին քաղաքապետ էր (կալավա) յայդողեցաւ ժողովրդեան մեծ մասին փափագանաց. Համեմատ Նալբանդեանցը Ալմաղարեանի պէս հայրենասէր անձերու ջահմատուած պերեզմանին մօտ թաղել տալ։

Իսկ այժմ քաղաքապետը Խալիպեանի կուսակիցներեն մին ըլլալով՝ մեծ դերը խաղացողը Խալիպեանն է, որ Ռուսաց աչքը աւելի մանելու համար կառավարութեան ընծայեց, ազգին ոսոխը կոչուած Թէոդոսիայի վարժարանը՝ ուր ռուս մանչիկին ռուսական տեսակութեան ներքև կը կրթուին։ Եւ Խալիպեան՝ ի շնորհս Ալմաղովի վարդապե-

սին՝ ազգային բարերար կը կոչուի, և խալխեան տակաւին քանի մը ազգայիններու առջև մեծ պատիւ ունի... Բայց ուրտեղ հայոց մէջ, Սմբատայ քով Մերուժան մը, Վարդանայ քով Վասակ մը դըտնուած չէ...:

Կառավարութեան ուշադրութիւնը Մ. Նալբանդեանցի թաղման պարագաներուն և այս առթիւ Նախիջեանի ժողովրդեան մէջ ծագած խռովութիւներուն վրայ կը նբա-էբ-է... և արդարև ժողովրդեան ողջամիտ մասին Նալբանդեանցի մարմնոյն և յիշատակին ընծայած պատիւն ու յարդանքը աննշան յայտարարութիւն մը չէր այնպիսի կառավարութեան մը՝ որ մարդկային զգացումներուն օրինաւորազունին, այս է երախտագիտութեան մէջ անդամ ապստամբական նշան մը կը տեսնէ:

Ուստի մէկ կողմէն Նախիջեանի երկպառակութեան հուրը զաղտնի արծարծուելու առեն, միւս կողմէն պաշտօնատար մը կը հասնի իբր քննիչ չորս տիս առաջ և հայոց վիճակը, խռովութեան շարժառիթը քննելէն ետև, իր տեղեկագիրը կը շինէ կը մեկնի... Եւ ինչ կրլլայ այս քննութեան հետևանքը: Նախիջեանի մօտ Թաւրէզ քաղաքին կառավարչին հրամանաւ Հայրապետեան ու կուսակիցներէն մէկ քանին քաղքէն դուրս ելնելու կարգիլուին և Նախիջեանի քանի մը ազգային արտօնութիւնները կը կորսուին...

Նախ՝ Թուսերը այս քաղքին մէջ եկեղեցի շինելու իրաւունք չունէին և հիմակ կը շինեն,

Բ. Թուսերը բնակութիւն չունէին և հիմակ կը շինեն:

Գ. Թուս դատաւորները հայոց մէջ ծագած խընդիրներու վրայ իրաւասութիւն չունէին և հիմակ ունին...

Նախիջեան գրեթէ տասն ու եօթը հազար հայ բնակիչ և տեղակ մը ինքնօրինական վարչութիւն ունի, վէց եկեղեցի, քանի մը դպրոցներ. որոց մէջ այժմ յառաջդէմ է, Պ. Թադիայէլ Պատկանեանի բացած վարժարանը՝ ուր երեսուն աչակերտ դերմանական եղանակաւ ուսում կրնդունին: Պ Պատկանեան աշխոյժ պատանին՝ որ իր կեանքը ազգային դաստիարակութեան նուիրելու ուխտած է և որ կը փայլի ոչ միայն իր հօրը, նախկին քահանայ Հանճարեղ Գերթողէ Պատկանեանի անուամբը, այլ և իր յատուկ բանաստեղծական տաղանդովը, որուն արդասիքը կը տեսնուին քառաք քաղիչէ ընտիր երգերուն մէջ, Թուսիոյ կառավարութենէ հրքամանն ստացած է ազգկանց դպրոց մ'ալ բանալու որ ապագային համար մեծ յոյսեր կուտայ:

Նախիջեանի արդի ցաւալի երկպառակութիւնը չնայելով իր ուսումնական ընթացքը միւս ուսումնասիրնակ հայոց ընթացքէն լաւագոյն է: Հայերէնը մաքուր է և չունի այն օտարօտի և խորթ բառերը որ ընդհանրապէս Թիֆլիզ և ուրիշ քաղաքներ կը գործածուին: Կան քանի մը ընկերութիւններ, որոց մէջ առնէն հինը քաղեքոջական անուն ընկերութիւնն է, որ չորս հարիւր անդամ, ութ հազար ռուբլի և նպատակ ունի աղքատաց օգնել, ազգային դաստիարակութեան նպաստել, որը աղջիկները մանաւանդ ընել:

Մ.

ՆԻՎՐՈՒԶԵԱՆ ՅՈՎՍԱԿԻՄ ԷՖԷՆՏԻ

Այս նշանաւոր անձը որ բաւական ժամանակ՝ ի վեր օգափոխութեան համար հայրենիքէն հեռու՝ մերթ Նիւրեմպերգ և մերթ Գահիրէ ձեռնարկորդութիւն կընէր, այս օրերս իր ռանբաժնեզի հիւանդութեան վրհ կ'ինայ և Գահիրէ իր վերջին շունչը կաւանդէ:

Նիվրուզեանց գերդաստանը, աղատասէրնեբու դասը, բոլոր հայ ազգը այսօր մեծ կորուստ մը կը կրեն Նիվրուզեան Յովակիմ էֆէնտիի մահուամբը, որուն անունը կապուած է ազգային ամէն յառաջադիմական ձեռնարկութիւններու հետ, սահմանադրական շարժումներու հետ, ժամանակիս ազգային պատմութեան հետ: Նիվրուզեան Յովակիմ էֆէնտին այն աննկուն և մեծ հոգիներէն էր, որ իրենց երկաթէ կամքին, հաստատուն համոզման, սկզբանց յամառութեան, ձրշմարտութեան սիրոյն ուժովը՝ անվհատ և անվհատ կը մնան բոլորին հալածանքներուն, անիրաւութեան, անօրէնութեան, մտնութեան և զրպարտութեան սլաքներուն դէմ և իրենց պարտութեան մէջ անգամ աւելի և աւելի փառաւորուին:

Նիվրուզեան Յովակիմ էֆէնտին սիրական կիրքը, օրինաւորութիւն, սկզբունք և ապդին օգուան էին, ոչ թղթովին անարատ փառասիրութենէ, որ ամէն մեծ մարդու յատուկ է:

Օրինաւորութեան համար ամէնուն դիմակը վար կ'առնէր. սկզբունքի համար ոչ մեծատուն, ոչ բարեկամ, ոչ ընտանիք կը լնայէր, ազգին օգտին, Հշմարտութեան և Սահմանադրութեան յաղթանակին համար իր առողջութիւնը, իր կեանքը կը զոհէր: Թէև նա Սահմանադրութեան հեղինակներէն չէր, սակայն անոր հոգին և դիրքը ամէնէն քաջ կ'ըմբռնէր և կը մեկնէր, և ազգին փրկութիւնը անոր մէջ, կարուկ որոշումներու մէջ, կրօնական սահմանափակ իրաւասութեան մէջ, վարչական ներքին կանոնութեան մէջ, ազգային արտ օրինաւոր անօրէնութեան և մանկտւոյն դատաիարակութեան մէջ կը տեսնէր և այս փրկութեան հասնելու համար ամէն խոչընդոտ, ամէն անձնական հակադիմ շահեր, ամէն խորամանկութիւններ կը ջանար կոչնանել, արհամարհելով քաղաքավարական պատշաճութիւնները, հաշտարար միջոցները, կիսակատար որոշումները: Ղեկտւորեան էֆենտին սահմանադրական վարչութեանց մէջ օրինաւոր ընդդիմութեան մը պարագլուխն էր, ազգային ղօրաւոր կուսակցութեան մը հոգին էր, և առջի գոյժապիղծ յանձնաժողովին մէջ ցոյց տուած եռանդը և դործունէութիւնը, ջերմին փաղաքական ժողովին մէջ Սահմանադրութիւնը ազատելու համար ըրած ճիդը, ազգային տրոց խնդրոյն առթիւ կազմուած հանանաժողովին մէջ յայտնած փորձառութիւնը, ձեռնհասութիւնը և անձնանձիր աշխատանքը, ոլոց վրայ ուրիշ առթիւ պիտի խօսինք, բաւական մեծ ապացոյցներ են իր հոգւոյն հայրենասիրութեան և արամտութեան...:

Բայց վերջապես ինքը՝ թէև ժողովրդեան ողջամիտ մասը իր հետն ունէր, անկարող դրտնուեցաւ մաքառիլ ընդ երկար այն դաղտնի դաւանահարութեանց դէմ որ ազգային վերջին պատահարներուն վերահասու եղող ազդասէրին քաջայայտ են: Սահմանադրութեան անկումով կարծես թէ ինքն ալ ուժէ ընկաւ և դայն կազդուրելու համար օտար երկիրներու օդը ծծելու դրնաց և հեղձամղձուկ մթնոլորտի մը հեռացաւ...:

Բայց աւաղ, մահու շուքը արդէն իր մարմինը դրաւեր էր, այլ ոչ հոդին ու յոյսը զոր դրեր էր Ազդին վրայ, վասն զի քաջ գիտակ որ Ազգ մը ընկնալով ելնելով կը յառաջանայ, բաւական է որ արթուն դանուի...:

Ազդին ազատական մասը ընդ երկար պիտի ողբայ այս անուանի սահմանադրականին մահը և օր մը պիտի դայ որ ժողովուրդն ու պատմութիւնը անոր վրէժը պիտի լուծեն...:

Մ.

ԱԶԳԱՅԻՆ ՏՈՒՐՔ

Ազգային տուրքի կէնսական խնդիրը որ հազար անդամ յուզուեր և հազար անդամ դրեթէ անլուծանելի մնացեր էր, այս անդամ Ղօլոյ խառն ժողովը փորձ մը կը փորձէ լուծելու, և իր առաջարկութեան վրայ ժէ էանի երեսփոխանները հինդ վայրկեան մէջ կը կարճեն կը թափեն այս խնդիրը այնպես ինչպէս որ Ալէքսանդր կարեց Կորտիոսի Հանդոյցը... տուրին ծայրովը: Երբեմն Ս. Վիչէնի, Աղաթօնի, Թուսինեանի, Ասլանեանի, Նէվրուզեանի պէս քաղաքագէտ և անաչառագէտ անձինք իրենց յատուկ տեսութեան կէտովը խորհեցան, քննեցին, տեղեկագիրներ շինեցին, վիճեցան ընդհանուր ժողովին նիստերուն մէջ այս կարևոր խնդրոյն վրայ, առանց որոշում կամ ծոքծնական լուծում մը տալու, և այս օր կը տեսնենք որ խառն ժողովը այս խնդիրը դործադրելու պատասխանատուութիւնը իր վրայ կ'առնու, թէև ազգային երեսփոխանութիւն (mandat) մը չունի և կ'ապահովէ մեզ որ ինքը կարող է մայրաքաղաքէն և պատուհասէն տուրք հատաքել... որ քաղխոն և հաստափոն եղանակաւ... Ր. դրան ղրկուելիքմասը...

Թէև քաջ գիտենք թէ տուրին ղօրութիւնը մինչև որ կը հասնի օրինաւորութեան դէմ, թէև համոզուած ենք որ առանց սահմանադրական վարչութեան՝ տրոց օրինաւոր քաղխոմը և հաստափոմը անկարելի է և միշտ նուէրք և պարձեալ նուէրք պիտի ըլլայ հատքութելիքը, սակայն այս նոր փորձն ալ տեսնելու արամագիր ըլլալով՝ մեր դիտողութիւնները տուրքի մասին ուրիշ առթի կը թողունք, և առ այժմ ազատախօս Մանդատիէն հետևեալ քաղուածը կը հրատարակենք որ արդարացի դիտողութիւններ կը պարունակէ:

Վ.

Ո՞րն է մեր ազգային իշխանութիւն կոչած այսօրուան մարմինին — անտարակոյս Պօլսոյ ընդհանուր ժողովը պիտի ըսուի (կաթուղիկոսական իշխանութեան հետ չենք խօսքերնիս)։ Ասիկա ոտկից առած է իր իշխանութիւնը, իր ընտրութիւնը — Պօլիս բնակող ազգայնոց 75 ղուրուշ տարեկան տուրք տուողներէն։ — այսինքն 3000 Պօլսեցիէ (նոր դարիք Սահմանադրութեամբ կարելի է ընտրելու իրաւունքը 150 ղրշ. տուողին յատկանայ և 3000 նշանակածնիս 1000 իրէնայ) միթէ Հայոց ազգը 3000 հոգիե կը բաղկանայ, ուր է Պօլսոյ միւս ժողովրդոյ իրաւունքը — ուր է գաւառական ժողովուրդը — ով կրնայ ապացուցանել թէ՝ 75 կամ 150 ղրշ. տուրք տալու կարողութիւնը՝ ընդհանուր ազգին իշխողութեանը իրաւունք կուտայ։ Ուրիշ կողմէ մ'ալ նայինք — հնթադրենք թէ՝ Պօլիս 100000 ժողովուրդ և գաւառներն 2000000 ժողովուրդ ունի միջին հաշուով — ինչու և ուր համեմատական հաշուով՝ հարիւր հազարին 100 երեսփոխան և երկու միլիոնին 40 երեսփոխան պիտի ըլլայ — և այս 40ը առանց ներկայ ըլլալու, առանց երբեք բնտրուած ըլլալու Պօլսոյ 100 երեսփոխանը կրնան ընդհանուր ազգին՝ օրինաւոր ժողով կոչել՝ վիճէ՝ որչէ և վճռէ մանաւանդ ազգային տուրքի այսինքն բաժնի խնդիրը։

Ինչ և իցէ, յայտնի տեսանք որ՝ մեր ազգային ընդհանուր կոչած իշխանութիւնը միայն Պօլսոյ 3000 հոգիին հետ ընտանի է իր ընտրական ձեւվը, հետևարար այս իշխանութեան հրամանները միայն Պօլսոյ 3000 հոգիին համապատիւ կրնայ սեպուիլ և ոչ ընդհանուրին — այս իշխանութեան ծախքը Պօլսոյ 3000 հոգիին համար բաժին է, անկից ուրիշին համար տուգանք է, (քաղաքականապէս այս իշխանութեան ընդհանուր կոչուելուն և սեպուելուն հետ խօսք չունինք)։

Կառավարութեան գլուխ անցնելու փափաքը բնական է, ուստի մեր մէջ այս փափաքը ունեցողներն որու՞ հաշիւի երեսէ պիտի ուղեն, որու՞ շահերը պիտի պաշտպանեն — հարկաւ ղերնք ընտրողներուն, այսինքն Պօլսոյ 3000 հոգիին և ոչ ընդհանուր ազգին, քանզի անկէ ընտրուած չեն, անկէ կախում չունին։

Ըսաղ գաւառականի մը առաջարկուի թէ՝ եկու տարին այսչափ ղրշ. կեդրոնական տուրք տուր, ինչ պիտի լսես անկից — հարկաւ (մէկէ Թողունք լմնչ մը քաղաքական դանդատները) որմէն է կեդրոնը, ուրկից կընտրուին տարր պաշտօնեաները, ինչու տարոյ ընտրութեան ատեն իմ ընտրական իրաւունքս մերժեցիր, ինչու ինձի հաշիւ տալէ կը խորշիս, և հիմա ինձմէ տակէ և միայն տակի կուզես, ինչ դիտեմ ես քու պէտքդ որչափ է և ինչ բանի պիտի ծառայեցնես ինէ առնելիք տակիդ — ահա ազգային տուրքին հաւաքման անզործադրելի կէտը. և հաւաքման եղանակդ որչափ ալ դիւրին եղած ըլլայ, յաջողիլը կասկածելի է, քանզի դեռ ազգը ուզելիք տուրքդ իրրև իր բաժինը ընդունած չէ, քանզի քեզ իր օրինաւոր պաշտօնեան չճանչնար, քանզի դուն ալ զանի միայն տակ տուող զործիք մը ճանչած ես, մէկ խօսքով պարտք առանց իրաւունքի և իրաւունք առանց պարտքի։ Այս ըսածս անանկ ճշմարտութիւն մ'է որ 1860 էն'ի վեր ազգային ելմտական խեղճ վիճակին կրնայ ապացուցիլ, որու հետևանքն է այս ուրբաթ դուրմարուած ընդհանուր ժողովին առաջարկուած տուրքի հաւաքման եղանակը, այսինքն կառավարութեան ձեռքով տարին ամէն անհատէ մէկ մէկ ղրշ. հաւաքել։ Բայց ո՞ր հաշիւով տարին 1 ղրշ. ինչ ծախքի համար, որչա՞փ մարդէ, ասոնց ամէնքն ալ մութի մէջ, տարին 1 ղրչէն անդին որոշ թուանշան չկայ, բայց և այնպէս այս 1 ղրշ. ուզողին մէջբը թուր կայ. շրթունքին տակ բանտ կայ, և Պօլսոյ 3000 մարդոյ իշխանութենէ յանուն ընդհանուր ազգին թափբը մը ունի ձեռքը։ Արդեօք այս մեջլոյնները կրնա՞ն ազգային տուրքը օրինաւորապէս լուծել և կարող դնել — ո՛չ, ո՛չ — այս կերպով տուրքի խնդիրը չլուծուիր. այլ ուղղ ձեռքը կը փոխուի։ Տուրքի խնդիրը լուծուելու համար անոր բնական խոչընդոտը վերնալու է, այսինքն ազգային կառավարութիւնը ազգին ընտանի ըլլալու է։ ազգին ծախքը ազգային անհրաժեշտ բերքե բաժին ճանչցուելու է։ Եթէ Փանոսեան իր կառավարութիւնը ազգին ընտանի ըրած չըլլար՝ անկարելի էր որ առած պաշտօնը կարենար գլուխ հանել։ Ազգային կառավարութիւնը ազգին հետ ընտանի ըլլալու համար՝ ընդհանուր ազգէն ընտրուելու է. ազգին ծախքը ամէն յաջորդ տարուան համար՝ բուն ազգ. ընդհանուր ժողովի մը ներկայանալու է, ուր վերջ չեն դումարը կորոշուի և ազգայնոց թուոյն վրայ հաւասարապէս կը բաժնուի, ամէն թաղ կամ ամէն բաւական ազգ. վարչութեան կողմն մէկ մէկ ազգային պաշտօնեայ կը ղրկուի, և այս պաշտօնեան Բ. Դրան կողմն ալ ճանչցընել կը տրուի զայնտեղին կառավարութեան պաշտօնէին, որպէս զի ներէ մէկը ընդհանուրին ծախքէն իր բաժնին ինկա-

ձը չուզէ տալ և կամ ազգային իշխանութեան օրինաւոր ձայնին չուզէ լսել՝ նախ ազգային իրաւունքներէն կը զրկուի և եթէ պէտք ըլլայ կառավարութեան միջամտութիւնը կը խնդրուի։ Ասով ոչ թէ ինչպէս կառաջարկուի բոլորը ազգը պարտաւանդ կը դուրսի Բ. Դրան այլ մասնաւորներ՝ որոնք ազգին անհնազանդ են անիրաւ կերպով՝ եթէ այս տեսակ մարդիկ մեծագոյն մաս կազմեն այն ատեն կապացուսի թէ՝ ազգը չուզեր կեդրոնական վարչութիւն ունենալ՝ չուզեր ազգային իշխանութիւն ունենալ։ Որով իրաւունք արուած կըլլայ Բ. Դրան դոցել մեր պատրիարքարանը, վերցնել եպիսկոպոսները ազգին իրաւասութենէն. բայց ասոնք չեղած ազգ՝ և վարչութիւն իր բաժնին ինկած ազգային իրաւասութեան ոտհմանէն դուրս չելնելով իրարու հետ խնամքու եղնելու են առանց կառավարութեան դիմելու։ Քանզի իշխանութիւն մը իշխանութիւն չէ՝ եթէ ինք իր ծախքը չը կրնար հոգալ իր իշխանութեան իրաւասութեամբը։

Ց. Վ.

ԼՈՐԴ ՊԱՅՐՆ

(Շարունակութիւն և վերջ)

Բայց դեռ չմեկնած՝ հրատարակեց իր վերջին գործերը, Երկինք ու երկիր, Այլաբերպուհին Սապոյէ, Պէպէյ գաբ, Կղէ կամ Քրխոհան ու ազգական անուն օրագրի մը մէջ զոր նոյն տաեն Շէլլի բանաստեղծին հետ կը խմբագրէր լոյսուց Ցօն ծոռանը որ Հարօլդի պանդխտութենէն հատը իր երկրորդ հրատարակիերտը կը համարուի։ Ցօն ծոռանի մէջ Պայրընի դրիչը բոլորովին փոխուած է։ Կարծես թէ Խտալիոյ բարեխառն կլիման և անոյշ կենդաղը իր մաղձը մեղմելով երևակայութեանը աւելի թեթև ձևեր և դուարթ լեզու մը տուած են։ Այս գործին մէջ նշանաւոր է մանաւանդ Ցօն ծոռանի և Հայկոթէի սիրային նկարագիրը և՝ ի վերջէ յոյներու ուղղուած երգ մը զոր տարագիր ազգի մը զաւակ մը չկրնար անտարբերութեամբ կարդալ։ (Երգ Գ.)

Այսպէս նորանոր հրաշակերտներով դրական աստղարձրին իր հրաժարականը տալէ ետև՝ Պայրն՝ իր բոլոր ունեցածը ծախեց[1] և 1823 յուլիսի 24ին ՀԷնովայէ Ճամրայ ելաւ դէպ՝ի ՔԷֆալօնիա, հնոր տանելով իր սիրուհւոյն եղբայր Կամպա կոմսը ու Թրէլլնէյ անվեհեր ծովապետը, բայց ալեկոծութիւն մը զինքը կրկին Խտալիոյ ափանց վրայ նետեց, ուր Վերթերի հեղինակէն իր վեսեմ նպատակին համար դովութեան տաղեր ընդունելով կըրկին մեկնեցաւ։

Ի ՔԷֆալօնիա՝ Մարքօ Պօչարիա յոյն քաջին հրաւիրանաց և շնորհակալութեան դիր մ'ընդունեցաւ, որու պատասխանեց յունական նաւատորմի մը շինութեան համար 8000 լիրա տաէրլին նուիրելով։ Անկէ անցաւ Միսօլունկի և մեծ ջատագով ընդունուեցաւ ժողովուրդէն։ Հոս ոտք կոխելէ ետև՝ Պայրնի զրած մէն մի բարոյական և նիւթական օգնութիւնները զանց կ'ընենք պատմել։ Ներ Յունաստանի պատմութիւնը արդէն այս պաշտօնը կատարած է։ Վեհանձն լորդը որ առժամեայ վարչութենէն բանակին ընդհանուր հրամանատար կարգուած էր, բիւր տեսակ վտանգներու մէջ իր բոլոր ինչքը՝ զէն և պաշար հոգալու համար կը վատնէր։ Իր նաւերները յարատև, խարհուրդները օգտակար և ջանքը անխոնջ էին։ Իր թէպետ թէմամբ զինուեցաւ Միսօլունկիի պաշտպանութեան համար այն հոգի պարիսպները որոնք այսքան տարի Օսմանեան բանակները դբաղեցնելով ժամանակ տուին Եւրոպայի որ յոյներու վրայ պէտք ու օգնութեան հասնի։ Իր նպատակին բոլորովին անձնուէր՝ կեանքը բիւր անգամ վտանգի կը դնէր այն կողմ Սուլիոտներու մէջ որոնք անիրաւ պահանջումներով ամէն օր ի'պատասխրէին։ Կը պատմուի թէ օր մը ջղային նոտաղումով մը անկողին ինկեր էր. ապստամբ Սուլիոտները դէն ի'ձեռին իր սենեակը մտան փրփրալիր՝ բայց Պայրնի տգոյն և աներևոյթ դէմքը զիրենք զսպեց և ամբոխաձար իրենց զէնքը վար դրին և հեռացան։ Բայց Պայրն իր ջանքերուն պսակուիլը չտեսաւ։ Փետրուար ամսեան մէջ երբ անձամբ Լէբանթի պաշարման երթալու կը պատրաստուէր, օր մը կամպա կոմսին հետ սաստիկ անձրևի բռնուելով՝ ցնցողական տենդով մը պառկեցաւ. երկրորդ օրը պարապ տեղը իր առօրեայ գբաղմանց ուզեց հետևիլ, անկողնին ընկաւ, ուր ինն օր ևս անոք և անխնամ տառապելէ ետև՝ 1824 ապրիլի 19ին Զատկին օրը մեռաւ, այն միջոցին օր ահռելի փոթորիկ մը կը պատար քաղաքին վրայ և ըսել կուտար յոյներու։ «Մեծ մարդը հոգուն հետ է»։ Եւ իրօք մեծ մարդ էր անիկա այս խեղճերուն համար, զորս պաշտպանելու եկած էր

1. Պայրն իր ձեռագիրները ձրի կը նուիրեր իր բարեկամներու. հետևաբար իր ծախած գործերը միայն 29000 Ստէրլին կազմեցին; որու կեսպատիկը չահեցան գրաճախները։

հեանքը զոհելով։ Երկրորդ օրը Պայրնի յուղարկաւորութիւնը կատարուեցաւ յոյն եկեղեցւոյն մէջ ու իր մարմինը Անկլիա տարուեցաւ Նիւսդաթի մէջ իր մօրը շիրմին քով թաղուելու։ Այլ իր վեհ սիրտը մարմարեայ սափորի մը մէջ կը հանդչի այն դիւցազնական երկրին վրայ, որու անկախութեանը համար եղեր էր իր յետին արտիւնը։

Ահա այս է այն մեծ բանաստեղծին դրական եւ ընտանի կեանքը զոր թշնամանելով Անկլեոյ փաթիսեցիները այնքան մրոտած են, կեանք մըրկալի՝ որ թշուառութեան մէջ կը վերջանայ ու փառքի մէջ կը թաղուի։ Բայց այսօր Անկլեա փառք կը տեսէ ղանիկա իր առաջին բանաստեղծներու կարգը դասել եւ ինչպէս կ'ըսէ Սկէլտոպէ հեղինակը «Հեռի չէ այն օրը որ վէսթմինսթրի հպարտ դռները ինքնին պիտի բացուին որպէս զի բանաստեղծին դեղեղմանը գայ եւ թագաւորներու շիրիմը պատուէ։

Գ. Ը. ՄՍԵՐ։

ՓՈՔՐԻԿ ԿՈՐՈՒՍՏ ՄԸ

Հետեւեալ դէպքը Ժոհն Փրէնսիսի յօրինած Անգլեոյ Պանդայէ պատմութենէն կը քաղենք։

1749ին Պանքային անօրէններէն մէկը, որ շատ հարուստ մարդ մ'էր, 30000 լիրա սթերլինի պէտք ի'ունենայ իր նոր պնակ մէկ կալուածին գինը վճարելու համար, գործին դիւրութեան համար սոյն գումարը կ'առնէ, պանքան կը տանի եւ փոխարէն Պանք–տոմս մը (Պանքնոթ) կստանայ։ Ի դարձին տունը՝ ամիսդաչան գործի մը համար դուրս ելլելու կնտիպուի, անհոգութեամբ Պանք–տոմսը կրակարանին վրայ կը նետէ, սակայն երբ քանի մը վայրկեանէն կը դառնայ որ թուղթը պահէ, զայն չգտնէր։ Սենեակը ոչ–ոք մտեր էր, հետեւապէս ոչ–ոք կասկածելի էր։ Շատ մը փնտռելէն ետեւ՝ կը համոզուի որ Պանք–տոմսը կրակարանին վրայէն կը–րակը ինկած այրած է։ Տնօրէնը իսկոյն կ'երթայ պանքային պաշտօնակիցները կը գտնէ եւ այս դէպքը պատմութիւնը կը յայտնէ, եւ քանի որում ինքը շատ պատուաւոր մարդ էր, ամենքը խօսքին կը հաւատան մանաւանդ անհնարութիւն կը համարին իր խնդիրը մերժել եւ խնդրած նոր Պանք–տոմսը չտալ, քանի որ հազիւ քսան եւ չորս ժամ անցեր էր։ Ուստի 30000 սթերլինի նոր տոմս մը կուտան անոր, այս պարտը պայմանաւ, որ եթէ առաջին արժէթուղթը գտնէ, նա թերէ եւ կամ եթէ օտար անձ մը ներկայացնէ ինքը վճարէ։ Երեսուն տարիէն ետքը (անօրէնը արդէն մեռած էր) անծանօթ մարդ մը կորսուած տոմսը Պանքային կը ներկայացնէ եւ փոխարէն ստակը կուզէ։ Պարապ տեղը կ'աշխատին Պանքայի անօրէնները հասկցնելու անոր ձեռքի տոմսը ջնջուած է։ Օտարականը ոտք կը կոխէ եւ 30000 լիրան կ'ստանայ։ Այսպէս Պանքան՝ երբ կը տեսնէ որ անօրէնին ժառանգորդները իր պահանջումը չեն ձանչեր, ինչպէս ինքը կրնէ իր պատուոյն արատ մը չբերելու համար։ Շատ չանցաւ դաղտնիքը երեւան ելաւ, Ճարտարապետ մը Պանքայի տրնօրէնին տունը ծախու առնելով՝ փլել տուեր էր եւ անոր տեղը ուրիշ մը շինելու ատեն՝ հին տունին կրակարանին մէկ Ճեղքին մէջ այն տոմսը կը գտնէ եւ Պանքայէն 30000 լիրան այս կերպով կը կորզէ։

Վ.

ՇՈՒԱՅԼՈՒԹԻՒՆ

Պատիւ տնտեսագէտը զգալի կերպով կը նըկատէ շոայլութեան վնասները, իր, ինչ որ տրդած կը տեսնէ եւ ինչ որ ըսուած գործին մէջ եւ այս մասին հասարակութեան մէջ պատրաստ թիւր գաղափարները ջրելով՝ օրինակաւ կը հաստատէ որ ժողովուրդները անօգուտ ղեղխութենէ կը փլին։

Նոյնը ըսած է եւ Սէյ, թէեւ ոչ միայն դուէհիկ մարդիկ այլ եւ նշանաւոր տնտեսագէտներ կան որ տակաւին կը պնդեն թէ առանց շոայլութեան առուտուրը կը դադրի։

— Ստակ պանձել ժողովրդեան երակները ջրելն է։

— Մեծերուն շոայլութիւնը փոքրներուն ապրուստն է։

— Հարուստին ատելորդը աղքատին հացն է, կըսեն։

Սակայն անուրանալի է որ շոայլութիւնը մեծ չարիք մ'է, թէ քարոյական եւ թէ տնտեսական նըկատմամբ, եւ ժողովրդեան մը աղքատութեան պատճառը։

Այս տեղ մեր միտքը որոշել չէ թէ ինչ գաղաղնութիւնն կայ ատելորդին եւ կարեւորին մէջ ստուգիւ ինչ որ ատելորդ էր ատեն մը կրնայ այժմ կարեւոր ըլլալ, բայց այս ալ իրաւ է որ երբ մարդու մը անձնական ծախքը վաստակէն տւելի է վախճանը կործանում է, երբ ծախքը միանակ իր ունեցած նասիրութիւնը, եւ ինքնասիրութիւնը գոհ ընելը

նպատակաւ կը գործածուին և. արդիւնք մը չունին, կորուստ են անդարմանելի:

Այս Հշմարտութիւնը գիտնալով քաղաքական ժողովը անձնական ծախուց չափաւորութեան համար կը խորհի, կ'ըսեն, կանոններ հաստատել (lois somptuaires) և իր այս եռանդը շատ գովելի է: Արդէն ամենուն յայտնի է որ քաղքիս հայ հասարակութեան շայլութիւնը իր ձախորդ վիճակին համեմատ կ'աւելնայ, մի միայն երևնալու համար ինչ որ չէ: Իրարմէ աւելի վայելուչ. իրարմէ աւելի Հոխ, նորաձև փայլուն, շքեղ, փրթելու համար առ հասարակ կը մրցին և շատ անգամ ամենէն չքաւորը ամենէն զարդարուն կ'երևի, շատ անգամ ամենէն տղէտը փարիզեան սեղանեթով մը կը սիպայ:

Այս շայլութեան վերջ կամ սահման մը տալու միթէ քաղաքական ժողովը պիտի զօրէ: Միթէ արդէն անօրէնութիւններ, ծանուցումներ եղած չեն քանիցս անգամ որ ծանրագին հագուստ, մեծարանք, և հանդիսական օրերու առթիւ եղած ծախքերը դադարին: Քանի օր առած է այս հրամանը, շատ անգամ հրամայողները իրենց օրէնքը ոտքի տակ առած են: Կեսար հայկերոյթի շայլութիւնը և զեղխութիւնը բառնալու համար մէկ կողմէն օրէնքները կը հաստատէր և գինուորները կը զրկէր որ մեծամեծ կերակուրները թալլեն, միւս կողմէն ինքը խնջոյք մը կուտար և քսան միլիոն ֆրանք ծախք կընէր: Երբ այս տեսակ օրինակներ կան օրէնքը ինչ զօրութիւն կունենայ:

Սակայն միթէ բարի օրինակը բաւական է այնպիսի ժողովուրդի մը համար որ շայլութիւնը իրեն աստ մը եղած է, այնպիսի կանանց համար որ վիճակէ չեն հասկընար և իրենց կտցած աւել ամուսինները կտիպեն որ կամքերնին կատարեն, այնպիսի պատանիներու համար որոց միայն յատկութիւնն է հագուիլ և կիներու մօտ քծնիլ: Երբ ժողովրդեան բարուց և վարուց մէջ խնայողութեան չափաւորութեան և Հշմարիտ արժանաւորութեան սկզբունքը, յարդը և արժէքը չկան, օրէնքը հովի պէս կ'անցնին և ընկերութիւնը բարոյապէս և մտապէս կը վատթարի, կ'ապականի, մինչև որ իսպառ կործանի:

Այո, ազգային և կրօնական իշխանութիւնը կրնայ եկեղեցիին ամպիոնէն որոտալ շայլութեան դէմ, կրնայ խիստ օրէնքներ դնել, կրնայ այս մասին կարուկ որոշումներ ընել, սակայն ինչ պատիժ ունի անոնց դէմ որ այս օրէնքը զանց կ'առնեն և առն փլիչ ընթացք մը կը բռնեն: Արդարև օրինադիրը վերջապէս իր իշխանութեան մէջ իր պատիժը կը գտնէ, սակայն խնդիրը այս իշխանութեան առաջը առնել է, չարիքը հիմնովին ջնջել է:

Ատեն ատեն կառավարութիւնները ծախուց չափ դնելու մասը եղան կանոններ հաստատեցին, սակայն չյաջողեցան մինչև որ ժողովրդեան բարքն ու վարքը ուղղելով՝ անտեսութեան Հշմարիտ սկզբունքը ամենուն մտքին մէջ չսպասուեցին: Կան այնպիսի պաղտնի շայլութիւններ զորս պատահարակութիւնը և կրթութիւնը կրնայ ուղղել և օրէնքին խստութիւնը անօգուտ գործել: Օրէնքը երբ մարդուս ներքին ընտանեկան կեանքին կը խառնուի բռնաբարութիւն է, օրէնքը չիրնար պատուիրել որ այս պոյն չուխան կամ այն ձև հագուստը չհագնիմ, ըստ որում Հաշակի, քսակի, անձնական ազատութեան և ընտրողութեան խնդիր մ'է այն, որովհետև ինչ որ այսօր Հոխութեան նշան է վաղը հասարակ բան մը կրնայ դառնալ, սակայն կրնայ տուրք մը դնել շայլութեան առարկաներուն վրայ: Եւրոպա երկաթի, քառաթի կառքերու, ձիերու և մինչև անդամ շուներու վրայ տուրք մը հաստատեն և անոնք որ այս Հոխութիւնները կը վայելեն տեսակ մը տուղանք կը կրեն:

Ազգային նկատմամբ կ'առաջարկեմ որ ամեն մարդապատշաճ կերպով իր անձնական ծախքը անօրինել, այս թէութեամբ որ վայելած բաներուն փոխարէն տուրք մը վճարէ ազգին: Օրինակի համար, մետաքսէ հագուստը կանանց համար կ'արդիլես. ոմն որ մետաքսէ հագուստ հագնի տարին դուրս մը ազգային սնտուկին տայ: Մեծարանքը կարդիլես, ոմն որ մեծարանք հանէ սահմանեալ տուրք մը տայ: Պառք հեծնել կ'արդիլես, ոմն որ պառք ունի առանձին, տուրք մը վճարէ: Եթէ այսպիսի տուրք մը պէտքին հաստատել կարելի է՝ կարելի է նաև չափաւորել շայլութեան ծախքը քանի որ ժողովուրդը անոր ճաշակները չդգար, ապա թէ ոչ հաստատեալ օրէնքը աւազի վրայ շինք մ'է:

Վ.
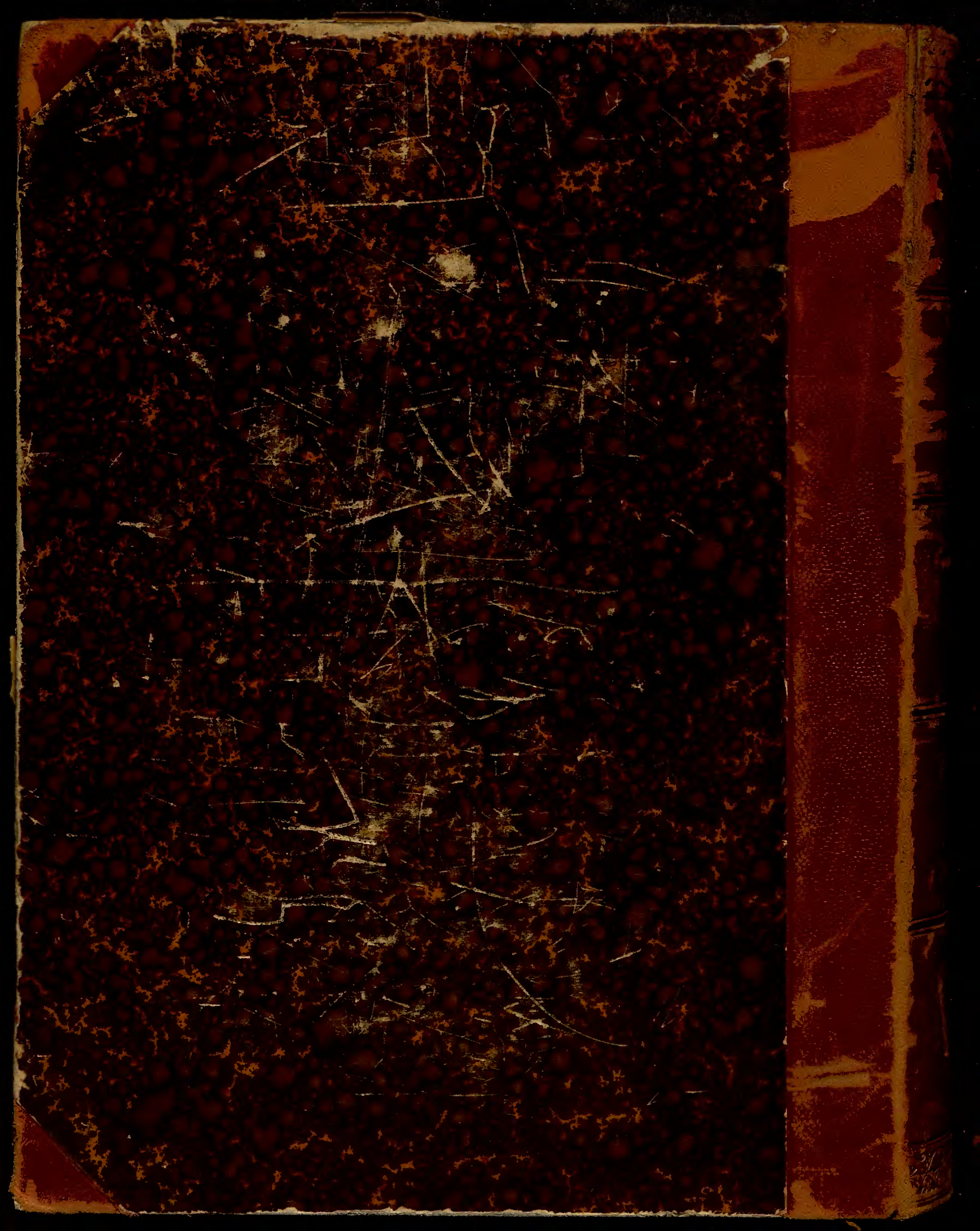
ՏՆՕՐԻՆ
ԳՐԻԳՈՐ ՉԻԼԻՆԳԻՐԵԱՆ
ՁՄՒՌՆԻԱ. ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՏԷՏԵՆԵԱՆ